

1992 decemberében védte meg Hoffmann István kandidátusi értekezését A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) címmel. Az értekezés azóta már megjelent a debreceni egyetem gondozásában. Az önelvű magyar névtan e jeles alkotását a névtannal foglalkozók tábora egyöntetű elismeréssel fogadta már a kandidátusi vita során is. A szerző könyvét olvasva ez az elismerés még inkább jogosnak látszik. Mivel Hoffmann István minősítési vitája a magyar névtannak egyébként ritka ünnepi eseményei közé tartozik, a szerkesztő jónak látta a könyv obligát ismertetése helyett a kandidátusi vita anyagát közzétenni. E vita emelkedettsége, a személyek helyett a tényekre és az értékekre való figyelése ugyanis példa lehet a magyar nyelvészet s ezen belül a névtan művelői számára. Örömkre mind Hoffmann István, mind a két opponens, Mező András és Juhász Dezső is beleegyezett, hogy az említett vita anyagát képező írásaik a Névtani Értesítőben megjelenjenek.

A szerkesztő

Opponensi vélemény

HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről

A magyar névtani kutatások XX. századi történetében mint vizsgálati eljárás egyszerre van jelen az analízis és a szintézis. Az egyes nevek (és adataik) feltárása, a névadás és a névhasználat bennük megmutatkozó sajátosságainak elemzése a kizárólag az egyes nevekhez fűződő érdekeken túl szokásosan arra készítette a kutatókat, hogy keressék kapcsolataikat: a nevekben rejlő valamilyen szempontú egyezések alapján típusokat állapíthattak meg, rokoníthatták őket az alá- és fölérendelt kategóriákkal, bemutathatták ezek összefüggéseit, számba vehették és összehasonlíthatták az altípusok és típusok kifejező eszközeit, rámutathattak a kisebb-nagyobb korpuszban betöltött súlyukra stb., azaz az egyes nevekben kereshették az általánost, az önmaguk által megszabott korlátok közepette megmutatkozó rendszert. A mai névkutatás – és különösen a

helynévkutatás – azonban, éppen szemléletmódja összetettsége következtében, sokféle lehetséges rendszert tart számon és látja be jogosultságukat. Az ember, a hely mint objektum és a névadó sajátság – amelyeket összefoglalóan alkalmasint *n é v t é n y e z ő k n e k* vagy *n é v k ö r ü l m é n y e k n e k* hívunk – egyenként is és együttesen is másféle rendszer megállapítására kínálnak lehetőséget a név keletkezésének síkján, mint ugyanezen tényezők általános mondanivalóinak megragadása a névhasználat alkalmával; a nevet ismerő (tehát a nevet éltető) közösség mérete – a dialektológiában szokásos és jogosultnak elismert tagolással párhuzamosan – csupán ennek alapján is egymásra rétegződő „helyi névjárások” (ld. pl. egy falu vagy településrész lakosságának helynevei), és „névjárásterületek” névrendszereinek elkülönítését igényli; a történeti aspektus bevonása a kutatásba a szinkroniában is megmutatkozó „ingadozáson” túllépve a típusok egymásba való átmenetének, ki- és átalakulásának megfigyelésével a névváltozásformák és motiválóik rendszerének megállapítására ad lehetőséget. És még folytathatnánk a rendszeralkotás további különféle lehetőségeinek és egyenként való jogosultságainak számbavételét.

Ha belátjuk a magyar névtan XX. századi történetének egyfajta jellemzőeként az előbbi, szándékosan nem a konkrétumokra kitérő áttekintés igazságát, azt kell mondanunk, hogy HOFFMANN ISTVÁN vállalkozása részleteiben nem előzménytelen: a szerző itthon és nemzetközileg is számon tartott szintetizáló teljesítményekre támaszkodhatott, amelyek igazodtak tudományunk életkori sajátosságaihoz, mindenkor megfeleltek ezeknek, tehát lehetővé tették, előkészítették a továbblépést. A mennél tökéletesebb rendszer megalkotásának azonban van egy másik súlyos feltétele: ehhez ugyanis rendelkezünk kell a mindenkori magyar helynévállomány olyan tüzetes feltárással, amely józan belátás szerint a lehetséges típusok teljességét rejtí, a típusok arányainak konstans jegyeire képes rámutatni. Nos, ennek alapján is azt mondhatjuk, hogy az utóbbi évtizedek helynévgyűjtő mozgalmának eredményeként ma már rendelkezünk azzal a szükséges és elégséges mennyiségű helynévi adattal, amennyi lehetővé teszi egy, az előzményekre kritikailag támaszkodó, konzekvens, a magyar helynevek nyelvi elemzésén alapuló helynévvizsgálati modell kimunkálását.

Hoffmann István disszertációjának témáját tehát kitűnőnek tartom; a témát maguk a tudománytörténeti előzmények szükségszerűen érlelték ki, kifejtését pedig a sok tízezerre menő helynévi adat tette lehetővé. S különleges öröm számomra, hogy a téma Hoffmann István személyében megtalálta a hozzá méltó szakembert, aki a tárgya iránti tudóshoz méltó alázattal képes viselkedni, saját feladata pontos meghatározásával egész disszertációjában következetesen azonosulni, a feldolgozás konzekvens logikai rendjét az olvasó számára is elfogadhatóvá tenni, az előzmények kifogástalan ismeretében és hasznosításával építkezni s mindezek révén egy részleteiben nem, de egészében feltétlenül új helynévelemzési rendszert létrehozni. De azért is örömmel lapozgatja az ember a disszertációt, mert stílusa a szakszerűség kívánalmainak is megfelelően néhol a szerző már-már szépirói erőnyeit is sejteti (no persze szívesebben vettem volna,

ha itt-ott kevesebb idegen szó aktuális jelentése után kell kutatnom emlékezetemben vagy szótárakban), a hivatkozási rendszert nem teszi eklektikussá a minden áron való újítás másoknál gyakran felfedezhető buta szándéka, a szemet nem bosszantják helyesírási hibák, még géphibák is alig.

A disszertációt nehéz – a szó eredeti értelemben – *bírálni*, különösen nehéz egy olyan opponensnek, akinek kutatói alapállása, habitusa és normái meg-egyeznek a jelöltével, vagy kísértetiesen hasonlítanak azokra. Az egészre vonatkozó feltétlenül magasra értékelő vélemény ismételt hangsúlyozása után kifogásként tehát csupán olyan mozzanatok szóvá tevésére nyílik lehetőségem, amelyek a szükségképpen különböző ismeretanyagból, a logikai rend más irányokból való kitérési lehetőségeiből, néhol pedig a szemléletmód eltéréseiből származnak.

A szerző dolgozata előzményeit a „rendszer és szintézis helynévkutatásunkban” c. fejezetben tekinti át, amelynek higgadt értékeléseit, az értékeket felismerő és a saját gondolatmenetéhez hozzájáruló elemeket kiemelő eljárását példamutatónak tartom. Néhol azonban több megértést tanúsítanék, így pl. INCZEFI GÉZA Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján) (Bp., 1970.) c. munkája iránt. Egyetértek azzal, amit Hoffmann István mond (18. lap): „a helynevekről megszerzett tudás egyetlen leírási keretbe nemigen zsúfolható bele”. Én azonban úgy látom, hogy e műben Inczeffi nem egyetlen leírási kerethez próbál alkalmazkodni, hanem többhöz; elegendőnek tartanám tehát, ha a szerző Inczeffi próbálkozásából csak a saját vállalkozásával érintkező mondanivalók értékelésére szorítkozna.

Árnyaltabban ítélem el vagy meg névtanosaikat azért, mert az utóbbi két évtized mikrotoponímiai kutatásaiban nem alkottak egyetlen olyan művet sem, „amely a szintézis létrehozásának igényével közelített volna a névréteghez” (21. lap). E kétségkívül igaz megállapítás mögött ti. szerintem nem az van, hogy „a névadatok számának hatalmas mértékű növekedése szinte megbénította az ilyen jellegű feldolgozó munkát”, hanem az, hogy kutatóink helyesen látták be feladataik fontossági sorrendjét: az egyéb irányú elkötelezettségeik (pl. tanítás, oktatásszervezés, nyelvészeti kutató munka, hivatali kötelemények) után az országos helynévgyűjtő mozgalomba való részvételüket tartották elsőrendű ügyüknek.

Úgy vélem, hogy a disszertáció egészébe kevésbé szervesen illeszthető be „A helynevek keletkezése” c. fejezet (24–42). Ezt jól látja maga a szerző is, amikor eljárása indokaként csak arra hivatkozik, hogy „a legtöbb helynévtipológia a név kialakulásának sajátosságait veszi az osztályozás alapjául” (25. lap). A szerző által említett „legtöbb helynévtipológia” a másféle célmeghatározás miatt ugyanis nem különböztette meg az itt tárgyalható kérdéseket (mint pl. a tulajdonnevek közszoói eredete, az ösztönösség és tudatosság a névadásban, a motiváltság és motivátlanság problémája).

A helynevek lexikális-morfológiai elemzése kapcsán az orosz irodalomra hivatkozva mondja a szerző (51. lap), hogy „Nincs olyan sajátos helynévi szóalkotási, grammatikai szerkesztési mód, amely a közszavak körében ne volna megtalálható...” E megállapításnak azonban némiképp ellentmond a disszertá-

ciónak egy másik fejezete, amely szükségesnek tartja a sajátos helynévképzők számbavételét, sőt ezek működését úgy definiálja, hogy „az adott jelsor helynévi, tulajdonnévi státusa azáltal teremődik meg, hogy egy tömorfémához (morfémacsoporthoz) helynévképzőt illesztünk” (126. lap). Valóban nehéz lenne közszóí szerkesztésbeli előzményt keresni az efféle kocsmanevekben, mint a *Becsalí*, *Betéri*, *Lebuki* stb. (136. lap). Sajátos „helynévi szóalkotási” módként kell elfogadni továbbá az olyan magyar helységnevek létrehozását, mint pl. a Doboka megyei *Vasasszentegyed*, *Vasasszentgotthárd*, *Vasasszentiván*, amelyekben az előtag a *Wass* családra utal (vö. FNESZ.⁴).

A névrészek funkcióit tárgyaló fejezetben a 4. fő csoportba olyan nevekről van szó, amelyekben a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal (75. lap). Itt azonban az altípusok egybeemosódnak: nem világos, hogy miért *esztétikai* funkció fejeződne ki pl. a *Gizella*/utca, *Gyöngy*/utca nevekben s velük szemben konvencionális funkció a *Fecske*/utca, *Nap*/utca mesterséges nevekben. Mind a két alaptípus a nagy városokbeli névadási kényszer terméke, azaz a példák a konvencionális funkció alcsoportjában egyesíthetők.

A mellérendelő összetétel (117–9. lap) valóban igen ritka névhasználattal is igazolt természetes eredetű helyneveinkben; legalább egy példát azonban idézünk: keletkezéstörténetét tekintve ilyen *Mátészalka* neve. Ez ugyanis a *Máté* és a *Szalka* nevű helységek természetes egybenövésével keletkezett, s nem elemezhető így: ‘az a *Szalka* (1), amely *Máté* mellett fekszik (2)’. A modellhatás működését azonban jól mutatja, hogy már a régiségben létrejött a névnek a *Mátészalkája* névváltozata is (vö. MAKSAI, Szatmár vm. 174).

Helyeslem a szerzőnek azt az álláspontját, hogy a *Budába*, *Bügbe* típusú helynevek kialakulását leginkább a deetimologizáció kategóriájában véli tárgyalhatónak (146. lap), és BENKŐ LORÁND nyomán számol az idegen nyelvi hatás lehetőségével is. A Zala megyei Surd határából közölt *Budába*, *Kutyába* helynevek (ZMFN. 617) ilyen módon való keletkezésére nem csupán a közelükbe lokalizált *Budaji-gödör* nem szokatlan névszerkezete alapján gondolkozhatunk, hanem az idegen hatás egykori jelenlétét sejtetik az adatközlők nevei is: *G o d e n a* Albert, *H e n n* János, *L i s z i c s* József.

Az *o n i m i z á c i ó* (pl. 194. lap) magyar neve lehetne pl. nevesedés, a *t r a n s z o n i m i z á c i ó* é névátcsapás, a *d e o n i m i z á c i ó* é pedig esetleg névszerűtlenedés.

Az egész dolgozatot végig vonul a szerzőnek az a törekvése, hogy rendet teremtsen a *t e r m i n u s t e c h n i c u s*-ok között. Annak az alapállásának érvényét, hogy a ti. „a terminológiában inkább megengedhető a szinonimitás, mint a poliszémia vagy a homonímia” (58. lap), kívánatos lenne azonban kiterjeszteni szélesebb körre is. A névköltöztetésről (212–5) szóló részben található állásfoglalással szemben magam továbbra is elfogadhatónak tartom akár a *n é v á t v i t e l*, akár a *j e l ö l é s á t v i t e l*, akár pedig a *n é v v á n d o r l á s* kifejezés használatát arra a jelenségre, amikor egy helynevet egy távolabbi hely megnevezésére alkalmaznak. Tudomásul kell ugyanis venni, hogy ugyanahhoz a jelenséghez többféle szemlélet alapján közelíthetünk, így az

objektumok közötti asszociatív kapcsolatok alapján jogunk van névátvitelről, a névalakulás útja alapján névvándorlásról, a névhasználók szempontjából pedig névköltöztetésről beszélni.

Hoffmann István disszertációja minden szempontból messzemenően eleget tesz azoknak a kívánalmaknak, amelyeket egy kandidátusi értekezéssel kapcsolatban támasztani szoktunk, sőt ki merem jelenteni, hogy e munka mind téma-választásában, az alkalmazott módszerekben, az elért új eredményekben, ezek bizonyításában, a szakirodalom hasznosításában, mind pedig a formai kivitelezés igényességében kiemelkedik az utóbbi években általam látott hasonló célú vállalkozások közül. Azok, amiket szóvá tettem, a disszertációnak nem hibái, hanem éppen Hoffmann István gondolatainak megtermékenyítő voltáról vallanak. A disszertációt ezek alapján is a magyar névtani irodalom, sőt a magyar nyelvtudomány becses teljesítményének, sőt kiváló teljesítményének tartom. Határozottan javaslom tehát a disszertáció nyilvános kandidátusi vitára való bocsátását.

MEZŐ ANDRÁS

Opponensi vélemény

HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről

Azon kevesek, akiknek már módjában állt elolvasni HOFFMANN ISTVÁN disszertációját, meggyőződhetnek róla, hogy a magyar névtudománynak egyik új alapműve, kézikönyve született meg. Azzá avatja nemcsak a választott téma súlya, hanem a feladat sikeres megoldása is. Az utolsó hasonló jellegű mű, INCZEFI GÉZA, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján) közel egy negyedszázada jelent meg (Bp., 1970.). Az új szintézis igénye két oldalról teremtdőtt meg: a névelméleti kutatások továbbfejlesztése és az újabban publikussá vált nagy tömegű helynévanyag feldolgozása tette egyre inkább nélkülözhetetlenné. A témaválasztás tehát rendkívül aktuális; mindazonáltal egy ilyen átfogó munka megírása komoly előkészítést, hosszasan előtanulmányokat, széles körű szakirodalmi tájékozódást, a nemzetközi és a magyar névtudomány számos elméleti és gyakorlati kérdésének beható ismeretét kívánja meg.

Hoffmann István már régóta készült erre a feladatra, ezt bizonyítja az értekezés témaköréből készült 14 közleménye: tanulmányok, kongresszusi előadá-